

معتقدات ایرانی به روایت هانری ماسه

• معین الدین محرابی
نویسنده و پژوهشگر

- معتقدات و آداب ایرانی (از عصر صفویه تا دوره پهلوی)
- هانری ماسه
- ترجمه: مهدی روشن ضمیر
- تهران، انتشارات شفیعی، ۱۳۸۷، تعداد صفحات ۴۴۰

چکیده

این مقاله نگاهی کوتاه به چاپ جدید کتاب «معتقدات و آداب ایرانی» تألیف هانری ماسه دارد. آنچه از سطور این مقاله بر می آید، اشکالات و اشتباهات فراوان چاپ جدید در مقایسه با چاپ سابق آن است. در این مقاله به پاره‌های اشتباهات و خطاهای محتوای اثر نیز پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: فرهنگ عامه، فرهنگ و آداب ایرانی، آداب و معتقدات شهر تهران، آداب و معتقدات شهر همدان، آداب و معتقدات شهر شیراز، آداب و معتقدات شهر اصفهان، آداب و معتقدات شهر مشهد.

هانری ماسه^۱

هانری ماسه مستشرق معاصر فرانسوی که در ادبیات و زبان فارسی صاحب تألیفات متعدد است (مصاحب، ۱۳۸۳، ص ۲۵۹۶)؛ در دوم مارس ۱۸۸۶ در شهر لرن فرانسه دیده به جهان گشود. با ورود به دانشکده ادبیات پاریس به فراگرفتن زبان سانسکریت و پهلوی پرداخت و باستان‌شناسی را نیز آموخت. وی زبان فارسی را ابتدا نزد میرزا محمد محلاتی که از چشم پزشکان حاذق پاریس و از استادیاران مدرسه عالی السنه شرقی پاریس بود فراگرفت و سپس نزد کلمان هوار^۲ ایران‌شناس معروف که دوست علامه محمد قزوینی بود به تکمیل زبان فارسی پرداخت. هانری ماسه در سال ۱۹۲۰ به دریافت درجه دکترا از دانشگاه پاریس نائل آمد و بنا بر تصریح مهدی روشن ضمیر پنج بار به ایران سفر نمود (روشن ضمیر، ص ۲۴-۲۵):

سفر اول: برای تحصیل زبان و ادبیات فارسی به مدت ۶ ماه (۱۹۲۳-۱۹۲۲).
سفر دوم: برای تحصیل زبان و ادبیات فارسی و مطالعه در آداب و رسوم و معتقدات ایرانی، در حدود یک سال (۱۹۳۲-۱۹۳۱).
سفر سوم: از طرف وزارت آموزش و پرورش فرانسه برای شرکت در جشن هزاره فردوسی (۱۹۳۴).
سفر چهارم: از طرف وزارت امور خارجه همراه با سفیر فوق العاده فرانسه برای رفع کدورت خاطر رضاشاه (۱۹۳۸).
سفر پنجم: برای شرکت در کنگره جهانی بوعلی سینا (۱۹۵۴-۱۹۵۵).
هانری ماسه در تاریخ نهم نوامبر ۱۹۶۹ در هنگامی که از منزل بیرون رفته بود تا نامه‌ای را پست کند در تصادف ماشینی درگذشت (روشن ضمیر، ۱۳۷۱، ص ۲۳).

از جمله آثاری که تاکنون درباره هانری ماسه نوشته شده است:
۱. مجموعه مقالات خاورشناسی: اهدا به هانری ماسه به مناسبت هفتاد و پنجمین سال تولد او (۱۳۴۲).
۲. هانری ماسه (افقه، ۱۳۴۸، ص ۶۰-۶۴).
۳. به یاد پرفسور هانری ماسه (روشن ضمیر، ۱۳۷۱، ص ۲۲-۲۷).

کتاب‌ها، مقاله‌ها و سخنرانی‌های هانری ماسه

آثار هانری ماسه بیش از یکصد عنوان است که بیش از نیمی از این آثار درباره

منابع و مأخذ هانری ماسه به سه دسته تقسیم می‌شود: آثار نویسندگان ایرانی؛ سفرنامه‌های جهانگردان؛ مشاهدات و شنیده‌ها و تصورات هانری ماسه

ایران است. از جمله:

- ادب نوین فارسی و تأثیر ترجمه در تحول آن (ماسه، ۱۳۵۵، ص ۹۲-۹۵).
 - ادبیات کنونی ایران، ترجمه ایرج افشار، جهان نو، ش ۴۰، (نوابی، ۱۳۶۳).
 - اوصاف طبیعت در شاهنامه (ماسه، ۱۳۵۷، ص ۱۱۳-۱۲۴)، (نقوی، ۱۳۷۲).
 - بیست شعر از حافظ، ترجمه به فرانسه، چاپ الجزیره، (رادفر، ۱۳۶۸، ص ۳۱۱).
 - بیان الادیان [از آثار فارسی قرن پنجم در شرح ادیان و مذاهب]، تألیف: ابوالمعالی محمد بن عبیدالله بن علی حسینی علوی، ترجمه به فرانسه.
 - تاریخ تمدن ایران (ماسه، ۱۳۳۶).
 - تحقیق درباره سعدی (ماسه، ۱۳۶۹).
 - جُنگ ایرانی Anthologie persane. چاپ پاریس، ۱۹۵۰، (افراسیابی، بنگرید به وبلاگ کتابخانه ایران شناسی مجلس).
 - دانشنامه علایی، ترجمه به فرانسه با همکاری محمد آشنا (مصاحب، ص ۲۵۹۶).
 - روابط ادبی بین ایران و فرانسه (ماسه، ۱۳۰۲، ص ۱۶-۲۶ و ۶۶-۷۳).
 - روضه‌العقول [تحریر دیگری از مرزبان نامه، اثر: اسپهبد مرزبان بن رستم]، هانری ماسه باب اول این کتاب را در سال ۱۹۳۸ ترجمه و در پاریس به چاپ رسانید.
 - عقاید و سنن ایرانیان قدیم (ماسه، ۱۳۴۵، ص ۶۸۹-۶۹۴)، توضیح: این مقاله، ترجمه‌ی دیباچه هانری ماسه بر کتاب «معتقدات و آداب ایرانی» است.
 - فردوسی و حماسه ملی (ماسه، ۱۳۵۰).
 - قصه‌های فارسی، پاریس، ۱۹۲۵.
 - گرشاسبنامه، ترجمه به فرانسه (مصاحب، ص ۲۵۹۶).
- ### معتقدات و آداب ایرانی
- این اثر که موضوع مقاله ماست، بازچاپ کتابی با همین عنوان است. چاپ اول آن در تبریز توسط مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران زمین وابسته به دانشکده علوم انسانی و اجتماعی تبریز انتشار یافته و مشتمل بر دو جلد است: جلد اول ۱۳۵۵ و جلد دوم ۱۳۵۷. کتاب مورد نظر، بازچاپ جلد اول می‌باشد.
- ### مترجم کتاب
- ترجمه این کتاب توسط زنده یاد مهدی روشن ضمیر (نویسنده، شاعر، مترجم و استاد دانشگاه) صورت گرفته است.^۴

کتاب مورد بررسی، مشتمل بر عناوین زیر است:

- [سرآغاز] (به قلم: منوچهر مرتضوی، یکی از مسئولین مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران).
- پیشگفتار مترجم؛ دیباچه مؤلف؛ فصل اول: آبستنی، زایمان، کودکی؛ فصل دوم: زناشویی؛ فصل سوم: مرگ و مراسم تشییع جنازه؛ فصل چهارم: مراسم ادواری؛ فصل پنجم: هواشناسی عامیانه؛ فصل ششم: حیوانات؛ فصل هفتم: گیاهان؛ فصل هشتم: آب‌ها؛ فصل نهم: پیشگویی، غیب گویی.

اشکالات چاپ جدید این کتاب: عدم اشاره به چاپ قدیم کتاب: شبایسته آن بود که ناشر، اشاره‌ای به چاپ قدیم این کتاب و سال انتشار آن می‌نمود.

عدم مقدمه و توضیحات بر چاپ جدید: در چاپ جدید هیچ مقدمه و مؤخره‌ای افزون نگردیده و بنابراین، هیچ نشانی از بازچاپ بودن کتاب ندارد. پسندیده آن بود که در چاپ جدید، شرح حال کوتاهی از زندگی هانری ماسه و مترجم آن مهدی روشن ضمیر که اولی چهل سال پیش و دومی ده سال پیش وفات کرده‌اند به ضمیمه عکس آنان ارائه می‌گردید.

اغلاط تایپی: اگرچه این کتاب، حروفچینی مجدد و یا به عبارتی تایپ مجدد شده است؛ ولی دارای اغلاط تایپی فراوان است.

یادآور می‌شود: ناشر کتاب، یک برگه‌ی ضمیمه در لای کتاب قرار داده که غلطنامه کتاب و مشتمل بر ۵۱ غلط تایپی است و از خوانندگان خواسته که قبل از مطالعه‌ی کتاب، اغلاط را اصلاح نمایند. ولی اغلاط کتاب به آنچه ناشر راهنمایی نموده خلاصه نمی‌شود. از اینرو در هنگام مطالعه با اغلاط بیشتری مواجه می‌شویم. از آن جمله است:

- ص ۲، س ۱۵: صادق هدایت از پیشستاز (به جای «از» می‌بایست «را» نوشته شود.
- ص ۸، س ۵: بچه‌ها (صحیح: بچه‌ها).
- ص ۱۱، پاورقی س ۲: بوده‌اندی (صحیح: بوده‌اند).
- ص ۲۳، س ۱۰: گاه (صحیح: گره).
- ص ۲۵، پاورقی س ۴: دلاوران در سفرنامه خود (صحیح: دلاواله در سفرنامه خود).
- ص ۲۶، پاورقی س ۳: اگر کودی بیمار (صحیح: کودکی).

یکی از اشکالات عمده خاورشناسان و ایران‌شناسان این است که در یادداشت‌ها و سفرنامه‌های خود، هر آنچه را که از رفتار و آداب یک ایرانی یافته‌اند، به دلیل عدم آشنایی با فرهنگ ایرانی آن را تعمیم داده و به عنوان رفتار و سنن تمامی جامعه‌ی ایرانی معرفی کرده‌اند

هانری ماسه

عبارتند از: میشله؛ صادق هدایت؛ پل لویی کوریه؛ کوهی کرمانی؛ افغانستان. اما ۱۱ مورد بعدی از قلم افتاده است. که عبارتند از: زن جادوگر (کتاب)؛ بهزادی؛ بهار (ملک‌الشعرا)؛ تعلیم و تربیت (مجله)؛ نیرنگستان (کتاب)؛ دهخدا؛ امثال و حکم (کتاب)؛ چهارده افسانه از افسانه‌های... (کتاب)؛ وزارت فرهنگ؛ سرورخان گویا؛ رنه دلو.

پ. در برگه‌ی غلطنامه‌ای که ناشر ضمیمه کتاب نموده به این مسئله اذعان گردیده است که: «در فرهنگ اعلام، بعضی از شماره‌های اعلام شده در متن، ۲ یا ۳ شماره عقب‌تر از صفحات ۲۰۰ به بالا می‌باشد».

کتابنامه: یکی از نقیصه‌های اساسی چاپ جدید، نداشتن کتابنامه است.

اشتباهات و خطاهای موجود در محتوای اثر:

الف. هانری ماسه در خصوص این اثر خود گوید: «باید بگویم که بررسی‌ها بیشتر در شهرهای تهران، همدان، شیراز، اصفهان و مشهد به عمل آمده و بررسی آداب و رسوم روستایی و مراسم کشاورزی در این مجموعه ناقص است» (ص ۴-۵).

۱. شایسته آن بود که هانری ماسه عنوان دیگری برای کتاب خود انتخاب می‌کرد. همچون: «آداب و معتقدات چند شهر ایران» و یا «آداب و معتقدات شهرهای تهران، همدان، شیراز، اصفهان و مشهد». زیرا اطلاق کلمه‌ی «ایرانی» شمولیت عام دارد و حال آن که به زعم نویسنده، فقط آداب و رسوم چند شهر را در بر گرفته است.

۲. هانری ماسه این اثر را در سفر دوم خود به ایران که برای تحصیل زبان و ادبیات فارسی و مطالعه در آداب و رسوم و معتقدات ایرانی آمده بود تهیه نموده است. مدت این سفر در حدود یک سال یعنی از سال ۱۹۳۱ تا سال ۱۹۳۲ بوده است. حال چند سؤال مطرح می‌شود:

– چگونه وی توانسته در مدت یک سال، هم به زبان و ادبیات فارسی بپردازد و هم آداب و سنن پنج شهر ایران را گردآوری نماید. بدیهی است انتقال آثار دیگران در کار بوده و همانگونه که مترجم کتاب نیز تصریح نموده: «تقریباً تمام کتاب نیرنگستان و کتاب اوسانه شادروان صادق هدایت در این کتاب آورده شده و در واقع، اساس کار نویسنده بوده است و جا داشت نویسنده محترم این موضوع را تصریح می‌فرمود» (ماسه، ۱۳۸۷، [پیشگفتار مترجم]، ص «ط»^۵). با این حساب در می‌یابیم که کار از اساس ویران است.

– ص ۲۶، پاورقی س ۱۳: تشنه (صحیح: نشسته).

– ص ۲۷، س ۱۶: می‌کنند (صحیح: می‌کنند).

– ص ۲۹، پاورقی س ۸: کافیکسب (صحیح: کافی کسب).

– ص ۴۰، س ۱۶: ته (صحیح: به).

– ص ۴۱، س ۲: آزاد (صحیح: آزار).

اغلاط فوق، اغلاطی است که تا صفحه‌ی ۴۱ کتاب مشاهده گردید و این به همین جا خاتمه نمی‌یابد و تا پایان کتاب خواننده را همراهی می‌کند و این سوای برگه‌ی غلطنامه‌ای است که ناشر ضمیمه کتاب نموده است.

اشکالات و اشتباهات در پاورقی‌ها: بررسی پاورقی‌های این اثر تا ص ۴۰ نشان از دو مورد خطا دارد که بدین قرار است:

– پاورقی ص ۲۱ مربوط به ص ۲۰ است که می‌بایست با علامتی خاص مشخص می‌شد.

– در متن ص ۳۰، شماره‌گذاری پاورقی ۱ انجام نگرفته، ولی پاورقی آن درج گردیده است.

– **فهرست اعلام:** این بخش از کتاب که ص ۴۲۳ تا ۴۴۰ را شامل می‌گردد، دربرگیرنده اشکالات عدیده است. از جمله:

الف. جهت تسریع در یافتن مواد مورد نیاز در فهرست اعلام، قاعده و روش معمول آن است که به روش الفبایی انجام گیرد؛ حال آن که در فهرست اعلام این کتاب که عنوان «فرهنگ اعلام» بر آن گذارده شده، از این روش تبعیت نشده و این بخش از کتاب به نوعی از حیث انتفاع خارج گردیده است. به این دو مورد اشاره می‌گردد:

– عدم توجه به ترتیب الفبایی هر یک از مدخل‌ها. مثلاً: ابتدا می‌بایست حرف «آ» و سپس حرف «الف» بیاید که در این مورد، برعکس عمل شده است. همچنین: حرف «ج» می‌بایست پس از حرف «ج» بیاید در حالی که پس از حرف «خ» آمده است.

– اعلامی که زیر هر یک از مدخل‌های الفبایی آمده می‌بایست از روش الفبایی برخوردار باشد. در حالی که چنین نیست و فقط حرف اول آن رعایت شده و حروف دیگر به حال خود رها شده‌اند.

پ. با مطالعه‌ی ص ۲-۳ در یافتیم که در این دو صفحه، ۱۶ مورد اعلامی وجود دارد که فقط ۵ مورد آن با استناد به ص ۲ یا ۳ ثبت شده است. این موارد

در آن سال‌ها بیش از نیمی از جامعه‌ی ایرانی در روستاها سکونت داشته‌اند. بر این اساس چگونه می‌توان آداب و معتقدات ایرانی را بدون در نظر داشت آداب و باورهای روستائیان تحریر نمود.

ب. عمده مطالب این کتاب متعلق به قشر مرفه و ثروتمند و خانواده‌های اشرافی و درباری است و کمتر به اقشار روستایی و شهری جامعه پرداخته شده و این به وضوح در تمامی کتاب سریان و جریان دارد.

پ. چنان که مترجم نیز یادآور شده است: منابع و مأخذ هانری ماسه به سه دسته تقسیم می‌شود: آثار نویسندگان ایرانی؛ سفرنامه‌های جهانگردان؛ مشاهدات و شنیده‌ها و تصورات هانری ماسه (ماسه، ۱۳۸۷، [پیشگفتار مترجم]، ص «ی»)، در میان این سه دسته، آنچه که تاحدودی موثق می‌تواند باشد، آثار نویسندگان ایرانی است؛ در حالی که سفرنامه‌ها و مسموعات ماسه گرفتار در خطاهای ممتد و یکنواختی هستند که پیوسته توسط خاورشناسان بعدی تکرار خطا شده‌اند.

ت. هانری ماسه گفته‌های درست و نادرستی را که درباره برخی از آداب و سنن ایرانی از طریق مسموعات خود و یا مندرجات کتاب‌ها به دست آورده، بدون پالایش و تنزیه، به صورت کتابی درآورده و آن را با نام معتقدات و آداب ایرانی به خورد همگان داده است. شایان ذکر آن که، مترجم فاضل این اثر روانشاد مهدی روشن‌ضمیر، در حد وسع خود هر کجا که مقذور بوده از کژی و ناراستی اثر کاسته ولی این در مقابل خطاهای کتاب اندک است.

ث. یکی از اشکالات عمده خاورشناسان و ایرانشناسان این است که در یادداشت‌ها و سفرنامه‌های خود، هرآنچه را که از رفتار و آداب یک ایرانی یافته‌اند، به دلیل عدم آشنایی با فرهنگ ایرانی آن را تعمیم داده و به عنوان رفتار و سنن تمامی جامعه‌ی ایرانی معرفی کرده‌اند.

مآخذ:

— فراسیایی، هما (...). معرفی اجمالی آثار ایرانشناسی فرانسه موجود در کتابخانه شماره ۲ مجلس شورای اسلامی، رک وبلاگ: کتابخانه ایرانشناسی مجلس، <http://iranology.persianblog.ir>

— افقه، علی (۱۳۴۸). **هانری ماسه**. مجله وحید، دی ۱۳۴۸، ش ۷۳.
— رادفر، ابوالقاسم (۱۳۶۸). **حافظ پژوهان و حافظ پژوهی**، تهران: نشر گستره.

— روشن‌ضمیر، مهدی (۱۳۷۱). «به یاد پرفسور هانری ماسه»، یاد یاران [مجموعه مقالات]، تهران: انتشارات کتابخانه مستوفی.

— ماسه، هانری (۱۳۰۲). **روابط ادبی بین ایران و فرانسه**، مجله ارمنان، سال ۴، ش ۱، فروردین ۱۳۰۲.

— (۱۳۳۶). تاریخ تمدن ایران. (هانری ماسه و رنه گروسه)، ترجمه: جواد محیی، تهران: انتشارات گوتنبرگ.

— (۱۳۴۵). **عقاید و سنن ایرانیان قدیم**، ترجمه: رحیم بغدادچی. مجله وحید، ش ۳۲، مرداد ۱۳۴۵.

— (۱۳۵۰). **فردوسی و حماسه ملی**، ترجمه: مهدی روشن‌ضمیر. تبریز: دانشگاه تبریز.

— (۱۳۵۵). **ادب نوین فارسی و تأثیر ترجمه در تحول آن**، ترجمه: احمد احمدی بیرجندی، مجله فرهنگ و زندگی، ش ۲۳، پاییز ۱۳۵۵.

— (۱۳۵۷). **اوصاف طبیعت در شاهنامه**، مجله سیمرغ، ش ۵، تیر ۱۳۵۷.

— (۱۳۶۹). **تحقیق درباره سعدی**، ترجمه: غلامحسین یوسفی و محمد حسن مهدوی اردبیلی. تهران: توس.

— (۱۳۸۷). **معتقدات و آداب ایرانی (از عصر صفویه تا دوره پهلوی)**، ترجمه: مهدی روشن‌ضمیر. تهران: انتشارات شفیعی.

— **مجموعه مقالات خاورشناسی: اهدا به هانری ماسه به مناسبت هفتاد و پنجین سال تولد او** (۱۳۴۲). (با مقالاتی از: ایرج افشار، محمدعلی جمالزاده، علی اصغر حکمت، صادق هدایت، کامیسراف، عبدالغنی میرزایف و...). تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۴۱۶ ص.

— **مصاحب، غلامحسین (۱۳۸۳). دایرةالمعارف فارسی**، ج ۲، بخش ۲، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.

— **نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز (۱۳۷۸)**. سال ۴۲، ش ۴، شماره پیاپی ۱۷۳، زمستان ۱۳۷۸.

— **نقوی، تقیب (۱۳۷۲). مقاله نامه خراسان**، چاپ دوم، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

— **نوبی، داود (۱۳۶۳)**. تاریخچه ترجمه فرانسه به فارسی در ایران از آغاز تا کنون، تهران: بی‌نا.

— **هدایت، صادق (۱۳۸۵)**. **فرهنگ عامیانه مردم ایران: نیرنگستان**، اوسانه، ترانه‌ها، آثار تحقیقی و چاپ نشده، گردآورنده: جهانگیر هدایت. چاپ ششم، تهران: نشر چشمه.

پی‌نوشت

1 . Henri Mase

۲ . در دایرةالمعارف فارسی مصاحب از هانری ماسه چنین یاد شده است: «ماسه، هانری، ۱۸۸۶-۱۹۶۹، مستشرق معاصر فرانسوی که در ادبیات فارسی صاحب تألیفات است. متصدی کرسی تدریس زبان فارسی در مدرسه‌ی السنه‌ی شرقیه، و مدتی مدیر آن مؤسسه بود (۱۹۵۸). از تألیفات او کتاب‌هایی را که درباره‌ی فردوسی و سعدی و آداب و اخلاق ایرانیان نوشته باید نام برد. همچنین منتخباتی از آثار ادبی فارسی را به فرانسه ترجمه کرده است. ترجمه گرشاسنامه و دانشنامه علانی (با مشارکت محمد آشنا) و بهارستان جامی نیز از جمله کارهای اوست. در ۱۹۴۱ به عضویت آکادمی کتیبه‌ها برگزیده شد.»

3 . Clement Huart

۴ . مهدی روشن‌ضمیر در سال ۱۳۹۸ ولادت و در دهم خرداد ۱۳۷۸ درگذشت و در مقبره الشعراى تبریز به خاک سپرده شد. وی زمانی که در پاریس تحصیل می‌نمود از شاگردان هانری ماسه و بعداً از دوستان وی گردید. یکی از شماره‌های سال ۱۳۷۸ «نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز» به پاس خدمات روانشاد مهدی روشن‌ضمیر به صورت یادنامه‌ای برای وی منتشر شده است (نشریه دانشکده ادبیات تبریز، ۱۳۷۸).

۵ . کتاب «نیرنگستان» و «اوسانه» به همراه چند اثر دیگر هدایت در کتاب «فرهنگ عامیانه مردم ایران» به چاپ رسیده است (فرهنگ عامیانه مردم ایران، ۱۳۸۵).